

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

© Романюк А.Б., Заяць А.В., 2012

Подано еволюцію поняття політичного дискурсу як об'єкта лінгвістичних і політичних досліджень. Наводиться порівняльний аналіз понять «політичний дискурс» та «політична мова». Вводиться термін «політична лінгвістика». Також подається огляд наукових досліджень з аналізу політичного дискурсу. Особлива увага приділяється суб'єкту політичного дискурсу та аналізу політичних промов.

Ключові слова: політичний дискурс, політична лінгвістика, політична промова, суб'єкт політичної промови, контент-аналіз.

This paper illustrates evolution of the "political discourse" concept as the object of linguistics and political investigations. It also concerns the issue of comparison among "political discourse", "political language" and "political linguistics" concepts. The article also presents information on political discourse analysis. The main attention is paid to the subject of political discourse and analysis of political speeches.

Key words: political discourse, political language, political linguistics, political speech, subject of political speech, content-analysis.

Вступ. Постановка проблеми

На межі тисячоліть унаслідок розвитку та зростання ролі комунікативних технологій, глобалізації комунікативного простору в сучасному суспільстві дослідження проблем комунікативного впливу на масову свідомість і свідомість особистості вийшли на передній план. Сферами, де постійно реалізується спланований або спрямований комунікативний вплив, можна вважати сферу ЗМІ, рекламу товарів і послуг і, безумовно, політику. Простежити механізм здійснення впливу на масову свідомість у політиці можна, вивчаючи політичний дискурс, який в останні десятиліття став одним із популярних об'єктів дослідження не лише в лінгвістиці, а й в інших науках. Сьогодні, коли все більшого значення набувають механізми політичного маніпулювання, мова почала набувати ще важливішого значення у політичному житті суспільства, оскільки вона є одним із основних і безпосередніх елементів маніпулятивного процесу.

Актуальними сьогодні є вивчення здатності політичного дискурсу переконувати і спонукати аудиторію до дій та трактування політичного мовленнєвого впливу як такого, що потенційно означає владу чи прагнення до неї. Політичний дискурс – це явище, з яким ми стикаємося кожного дня. Боротьба за владу є основною темою та рушійним мотивом цієї сфери спілкування. Оскільки ця боротьба реалізується за допомогою мови, а мова є проміжною ланкою між зовнішнім світом та людиною, то існування лінгвістичних досліджень в межах політичної науки стає неминучим. Більшість праць, присвячених аналізу політичного дискурсу, належать до галузі лінгвопрагматики: в них дається детальний аналіз доволі численного арсеналу мовних засобів, що супроводжуються різноманітними конотаціями, які формують у читача відповідне ідеологічне спрямування.

Політичний дискурс є феноменом, який можна розглядати як мінімум в трьох аспектах: філологічному, як і будь-який інший текст, при цьому дослідник зважає на «фон» – політичні та ідеологічні концепції, що панують в світі інтерпретатора; соціопсихолінгвістичному – під час

оцінювання досягнення прихованих чи чітко виражених цілей мовця, які є безумовно політичними; індивідуально-герменевтичному – під час виявлення особистісних смислів автора та/чи інтерпретатора дискурсу в певних умовах. Окрім того, з культурологічного погляду, політичний дискурс виявляється найважливішим соціальним ідентифікатором та ретранслятором суспільних цінностей [3]. Тому зрозуміло, що дослідження політичного дискурсу є перетином різних дисциплін і пов'язано з аналізом форми, завдань та змісту дискурсу, що вживається в певних політичних ситуаціях [14].

Зв'язок висвітленої проблеми із важливими науковими та практичними завданнями

Актуальність дослідження політичного дискурсу продиктована специфікою об'єкта дослідження, адже об'єктивно існує потреба в науковому обґрунтуванні цього феномена. Проте й досі не існує узгодженості щодо розуміння політичного дискурсу представниками різних наук. Інтерес до вивчення цього питання виявляють представники різних професій і різних наукових дисциплін.

Основи теорії політичного дискурсу були закладені представниками кембриджської та оксфордської філософських шкіл у 50-ті роки ХХ ст, які здійснили аналіз лінгвістичного контексту суспільної думки. Серед класичних робіт з цієї проблематики можна відзначити праці Т. А. ван Дейка, Р. Барта, М. Фуко, Ю. Хабермаса, а також дослідження вітчизняних авторів: М. В. Ільїна, Є. І. Шейгала, О. М. Баранова, Г. Г. Почепцова. На жаль, в управлінській науці досі не вирішене питання систематизації цього досвіду, виявлення позитивних і негативних впливів на перебіг державно-владних процесів в Україні.

Цілі статті

У статті автори поставили за мету подати загальний огляд поняття політичного дискурсу, його специфіки та форм, а також проаналізувати основні здобутки провідних вчених у дослідженні цього феномену. Особлива увага приділяється суб'єкту політичного дискурсу та аналізу політичних промов, оскільки саме це питання є сферою подальших наукових досліджень авторів. Актуальність таких досліджень зумовлюється орієнтованістю сучасної лінгвістики на вивчення функціональних аспектів мовних одиниць, загалом й онтологічних властивостей категорії суб'єкта, зокрема у політичних промовах українських політиків.

Аналіз отриманих результатів

Загальне визначення дискурсу

Поняття “ дискурс ” дуже багатозначне. Воно походить від латинського слова *discursus*, що буквально означає “біг у різних напрямках”. Поступово термін набуває величезної кількості різноманітних значень. Проте при всьому розмаїтті підходів доцільно відзначити два основних. Прибічники першого підходу під дискурсом розуміють фрагменти дійсності, що мають часову довжину, логіку розгортання (сюжет) і “ які являють собою закінчений твір, сформований на основі організації смислів з використанням смислового коду (словника тощо)”. Завдання аналізу в межах політологічних досліджень полягає в тому, щоб досягнути внутрішню логіку явища і виявити способи, прийоми, за допомогою яких сюжет конструюється і розгортається в реальності, а мовним матеріалом виступають заяви політиків, політичних оглядачів та коментаторів, публікації у ЗМІ, матеріали спеціалізованих видань, що мають справу з різними аспектами політики.

Представники іншого, вужчого підходу трактують дискурс як особливий вид комунікації. “Дискурс – це комунікативна подія, – вважають вони, – що відбувається між тим, хто говорить і слухає (спостерігачем та ін.) у процесі комунікативної дії в певному часовому, просторовому й іншому контекстах. Ця комунікативна дія може бути мовною, письмовою, мати вербальні і невербальні складові” [13]. Якщо застосувати цей підхід до аналізу соціальних і політичних явищ, то дискурс буде визначати не міжперсональний діалог як “мовну подію”, а “соціальний діалог”, що відбувається за допомогою і через суспільні інститути між індивідами, групами, а також між самими соціальними інститутами, задіяними в

цьому діалозі. Згідно з таким підходом політичний дискурс – це дискурс політиків. Він формується в контексті функціонування політичних інститутів (засідання уряду, сесія парламенту, з'їзд партії) і є політичним, якщо супроводжує політичний акт у відповідній інституційній атмосфері.

Крім двох основних, можна виділити інтегративний підхід, в якому об'єднуються два попередні в одному концепті, і ця мета досягається за допомогою включення до поняття “дискурс” широкого кола соціальних явищ.

Дискурс є частиною безперервного руху людського досвіду. Завдяки цьому він відображає той унікальний збіг обставин, у яких і для яких він був створений. Визначаючи основні умови успішної взаємодії комунікантів політичного дискурсу, поділяємо думки учених (Ф. С. Бацевич, В. І. Карасик, О. О. Селіванова), які зараховують до таких умов: 1) комунікативні наміри адресанта-ініціатора; 2) стосунки адресанта й адресата; 3) різноманітні «обставини», значущі й випадкові; 4) стилістичний клімат епохи і того конкретного середовища та конкретних особистостей, до яких звернено повідомлення; 5) жанрові й стилістичні ознаки як самого повідомлення, так і тієї комунікативної ситуації, частиною якої воно є.

Акцентуючи не лише комунікативно-функційну, а й соціальну природу дискурсу, ми визнаємо той факт, що політичний дискурс, з одного боку, є породженням соціального контексту, а з іншого, продукує зміни, що виникають у соціальному контексті в результаті функціонування дискурсу.

Політичний дискурс розглядається лінгвістами як об'єкт лінгвокультурологічного вивчення, як вторинна мовна підсистема з функціями, словником та комунікативним впливом. У політичному дискурсі репрезентується майже весь комплекс взаємозв'язків між людиною та суспільством, його аналіз передбачає, передусім, дослідження текстів у сукупності з екстралінгвальними чинниками та показує, як у різних мовних колективах моделюються культурні цінності, як пропагується соціальний порядок, які елементи мовної картини світу лишаються поза межами свідомих мовленнєвих стратегій мовців, як формується концептуальна картина світу, властива кожному мовному колективі.

Цілями політичного дискурсу можуть бути: досягнення суспільної згоди, прийняття й обґрунтування політичних і соціально-ідеологічних стратегій, підтримка або руйнування позицій, нав'язування тієї або іншої ідеологічної орієнтації масовій свідомості та інше.

Основними функціями політичного дискурсу є: маніпулятивна; функція переконання; інформативна; аргументативна; створення переконливої картини кращого майбутнього.

Загалом політика й ідеологія не можуть бути нейтральними до мови як найрепрезентативнішої ознаки людського суспільства, тому що не можуть існувати незалежно від людей, людської спільноти. Репрезентуючи собою сукупність ідей, які виражають зацікавлення, мету і завдання відповідних класів, політика опрацьовується на ґрунті накопиченого мисленнєвого матеріалу й активно впливає на суспільство, пришвидшуючи або гальмуючи його розвиток. Політика народжується, розвивається в суспільстві, у процесі діяльності людей, за своєю природою вона відображається у мові, тому що людське суспільство, перебіг його життя не можуть існувати поза мовою [8].

Для досягнення тих чи інших політичних завдань можуть бути використані не тільки певні слова, але й та чи інша синтаксична конструкція. Думка, що в синтаксисі, меншою мірою, ніж у лексиці, відображаються особливості політичної комунікації, некоректна, оскільки синтаксична організація мовлення, як форма для вираження відповідного змісту, відіграє істотну роль у вияві функції впливу публіцистики.

Політичні дії здійснюються переважно за допомоги політичного дискурсу, глобальною метою якого є боротьба за владу, її розподіл і використання. Лінгвістичний підхід до політичного дискурсу має своїм предметом як політичну мову, використовувану з маніпулятивною метою, так і мову політики – термінологію і риторичку політичної діяльності. Проте політичний дискурс не обмежений професійними межами і доступний для розуміння переважній більшості суспільства.

Політичний дискурс є складним комунікативним явищем, метою якого є боротьба за владу способом формування суспільної думки, яке включає текст як вербалізований результат мовлення,

контекст – ситуативний і соціокультурний, а також спеціальні мовні засоби, які відповідають цілям і завданням дискурсу.

Соціокультурний контекст політичного дискурсу характеризується орієнтацією на масову аудиторію, об'єднану спільними цінностями і настановами, якими можна керувати; національно-культурною специфікою; ідеологічністю (дискурс відображає погляди, переконання, ціннісні орієнтації певної соціальної групи). [10]

Не припиняються дискусії стосовно того, чиїм же полем наукової діяльності є політичний дискурс: політологів чи лінгвістів? Вважаємо, що обох.

Політологія концентрує увагу на мисленні політиків та його схильності до маніпулювання свідомістю електорату, а лінгвістика цікавиться мовною поведінкою політиків, механізмами створення політичних текстів різних алузивних стратегій. Як наслідок, виникла нова галузь дослідження цієї сфери – політична лінгвістика. Це поняття зустрічається у працях Л. П. Нагорної, Н. М. та Л. М. Мухарямових та інших. На думку останніх, політична лінгвістика – це субдисципліна, яка досліджує мову політики і мовну політику. Дослідники стверджують, що саме політико-мовні відносини формують предмет політичної лінгвістики [12]. Вважають, що першими у виокремленні політичного дискурсу в сферу наукових досліджень є лінгвісти. Саме вони за допомогою нового терміна "критичний аналіз дискурсу" просували його у політичну площину. Дві характерні особливості досліджуваного концепту виділяє Л. П. Нагорна: "прищеплення суспільній свідомості певних уявлень" і "мовленнєву взаємодію груп та індивідів" [12]. Тому й прийнято думати, що центром дослідження політичного дискурсу слугує лінгвістичне начало, яке виконує маніпулятивну функцію. Це означає, що мовні явища у промовах політика, його публічних виступах, іміджевих та агітаційних текстах, листівках можуть розповісти про мовця значно більше, ніж це висловлено експліцитно.

На нашу думку, виникнення такої субдисципліни, як політична лінгвістика, є певним балансом у співіснуванні політики та мовознавства. Політика сьогодні є перенасиченою теоретичним матеріалом, а лінгвістика – практичним. Предметне ж поле політичної лінгвістики знаходиться на перетині мови і влади. Яскравими представниками цієї теорії є науковці Я. Блуммерт і К. Істман. А от російський дослідник М. Губогло виокремив у своєму дослідженні такі терміни, як "політологія мови" та "політична філологія". Вони відповідно є інвестицією політології у сферу лінгвістики і внеском філології у дослідження політичних кампаній, текстів тощо [12].

Іншим полем функціонування політичної лінгвістики, стверджує Л. П. Нагорна, є "сфера перетину політики й ідентичності"[12]. Гадаємо, йдеться про загальногромадянську ідентичність певної держави. Сферу "лінгвістичного націоналізму" досліджував Е. Гобсбаум, ототожнюючи націю з мовою, а праці Є. Шейгала, А. Баранова є ґрунтовними дослідженнями щодо взаємозв'язку мови і політики.

Як зазначає В. З. Дем'янков, політичний дискурс можна розглядати з чотирьох точок зору: політологічної, лінгвістичної, соціопсихолінгвістичної та індивідуально-герменевтичної. Політологічна слугує підґрунтям для політичних висновків; філологічна інтерпретує політично-ідеологічні концепції; соціопсихолінгвістика досліджує ефективність досягнення прихованих та явних політичних цілей мовця; індивідуально-герменевтична вісь політичного дискурсу виявляє особистий зміст мовлення автора у певних обставинах [6].

Політичний дискурс із лінгвістичної точки зору досліджують порівняно недавно. Полем його мовознавчих інтерпретацій є синонімія, аргументація, синтаксис, висловлювання, лексика, наративні функції, риторика, семіотика, граматики. Дослідження у цих сферах здійснювали М. Пешо, П. Анрі, Ж. Пуату, Т. Трю, Ж. Зайдель, Є. Верона, П. Ашарда, Р. Муньє, Ж. Коммерета, Р. Моро, Ж.-П. Фейє, К. Гільомен, Р. Барт та інші [4].

Підтвердити той факт, що політичний дискурс не обмежується суто діалогічним мовленням комунікантів, нам допоможе виокремлення дослідником Н. Кондратенко форм політичного

дискурсу залежно від формальних, комунікативних, інтенціональних та інших чинників. Вона вирізняє політичний дискурс за формою: усний та писемний; за чинником мовця: адресантно прямий та опосередкований; за метою: інформативний, спонукальний, іміджевий, мотиваційний, експресивний; за чинником адресата: особисто та масово адресований; за сферою функціонування: телевізійний, газетно-журнальний, радіо-, рекламний, PR [11]. Усним політичним дискурсом слугують інтерв'ю з політиками, їхні промови, офіційні заяви, а от політичні тексти, оприлюднені через ЗМІ, зачисляємо до письмового політичного дискурсу. Агітаційні листівки, буклети, іміджеві тексти, поштове листування також вважаємо політичним дискурсом. Окрім зазначеного, С. Шейгал вказує, що будь-який матеріал, у якому йдеться про політику, слід називати "політичним дискурсом" [12].

Практика аналізу політичного дискурсу

Як зазначає Дж. Дж. А. Покок, історія політичної думки не є історією думки, мови чи парадигм співтовариства політологів. Лише останнім часом це співтовариство наблизилося у своєму розвитку до того моменту, коли його мова та його історія можуть знайти гідний статус політичної підсистеми [17]. Значною мірою це пов'язано з розвитком аналізу політичного дискурсу. Існує значна кількість літератури, у якій стверджується, що мова може впливати і дійсно впливає на політику. Наприклад, М. Едельман вважає: "...політична мова і є політична реальність..., мова є інтегральним елементом політичної сцени – не просто інструментом для опису подій, але й частиною подій, яка здійснює сильний вплив на формування їх значення, сприяючи оформленню політичних ролей, що визнають і політичні діячі, і суспільство в цілому" [15].

До найзмістовніших формулювань щодо взаємозв'язку мови і політики можна зарахувати такі [13]:

"Якщо політичне виявляється тільки через мовлення, то адекватне розуміння політичного мовлення є необхідною умовою для адекватного вивчення політики".

"Дискурс будь-якого типу... є полем боротьби (a site of struggle). Це динамічний мовний і, насамперед, семантичний простір, у якому виробляються і випробовуються соціальні значення. Це найбільш очевидно щодо політичного дискурсу, оскільки практика політичної діяльності і політичного мовлення пов'язана насамперед із владою" [16].

"Питання про значущість мовлення є політичними за визначенням, оскільки саме мовлення робить людину політичною істотою ... З усіх форм діяльності, необхідних для людських співтовариств і в них представлених, тільки дві вважалися політичними і становили те, що Арістотель називав *bios politikos*, а саме: дія (*praxis*) і мовлення (*lexis*), з яких виростає вся галузь справ людських".

"Мова є наймогутнішою зброєю людини. Збройні сили здатні утримувати народ у стані підпорядкування довгі роки, навіть покоління. Однак тільки за допомогою мови можна маніпулювати людською свідомістю і схилити народ до співпраці в справі власного гноблення. Так само розуміння мови стає початком політичної незалежності".

"Політика, по суті, є мовленнєвою діяльністю, у якій мова використовується для інформування інших про політичні проблеми і для переконання в необхідності взяти участь у діях, пов'язаних з даними проблемами" [15].

Інтерес до вивчення політичного дискурсу виявляють представники різних професій і різних наукових дисциплін – журналісти, політологи, філософи, соціологи, фахівці в галузі теорії комунікацій, а також лінгвісти. Одним із перших журналістів, що звернули увагу на комунікаційну діяльність в її функції опосередкування політичної реальності, був, безумовно, А. Ф. Бентлі, який вважав аналіз мовної діяльності найважливішою умовою дослідження політики і суспільної думки. Він ніколи не залишав поза увагою ключовий зв'язок між комунікацією і політикою, а також між комунікацією й соціальною діяльністю.

У дискурс-аналізі помітно виділяються два великих напрями – філософський, пов'язаний із герменевтикою і так званим аналізом повсякденної мови (*ordinary language*), і філологічний, представники якого спирались на використання лінгвістичних методів аналізу, а також на літературознавче за своїми джерелами вивчення наративності та сюжетики дискурсів.

Варто визнати, що багатьом дослідникам у середині 50-х років минулого століття здавалося, що відновлення політичної філософії, досягнуте за допомогою аналізу повсякденної мови, герменевтики, а також використання філології, допомогло звільнити історію політичної думки і перетворити її з історії ідейних систем на історію мовного вживання і політичного мислення. Насправді аналіз мовних прикладів у філософських дослідженнях політичного дискурсу рідко виходив за межі обговорення кількох слів чи словосполучень, які, як вважалося, мають особливу політичну значущість.

Характерно, що власне лінгвістичні методи дослідження і лінгвістичні дані почали використовуватися в аналізі політичного дискурсу порівняно недавно. Проте можна виділити такі основні типи лінгвістичного аналізу дискурсу:

- особлива увага до парафрази і синонімічності (порівняльні роботи М. Пешо, П. Анрі, Ж. Пуату, Д. Малдідьєра);
- акцент на аргументації і синтаксисі (Т. Трю, Ж. Зайдель);
- зосередження на висловлюваннях (порівняльні роботи Л. Курдессеса, П. Фіала, Е. Верона, П. Ашарда);
- лексичні і лексикометричні дослідження (Ж. Жиляму, Р. Муньє, Ж. Коммерета, Р. Моро, М. Турньєра, А. Бергунью);
- дослідження нарративних функцій (Ж. – П. Фейє);
- риторичні дослідження (К. Гільомен);
- семіотика (Р. Барт);
- відмінкова граматики;
- антропологічні та соціолінгвістичні дослідження (порівняльні роботи Дж. Комароффа, Д. Паркіна, Ж. – Б. Марселезі) [18].

Суспільство конституюється практикою людської діяльності. Мова, що є вираженням такої практики, як відзеркалює, так і обумовлює діяльність суспільства. Важливо при цьому те, що жодна зі сторін – мова та суспільство – не є незалежним агентом: вони діалектично поєднуються в дискурсі [16].

Однією з широко представлених в аналізі політичного дискурсу гіпотез є гіпотеза про вплив мови на політичне мислення. Її можна зарахувати до найбільш цікавих варіантів гіпотези Сепіра – Уорфа. Дійсно, людське мислення здійснюється на основі систем мовної комунікації, ці системи допомагають конституювати як їх концептуальні світи, так і структури влади чи соціальні світи, з ними пов'язані. Концептуальні й соціальні світи є при цьому контекстами один одного [15]. Твердження про те, що політичний дискурс може впливати на політичне мислення, набуло широкої популярності в основному завдяки творам Дж. Оруелла та його послідовників. Уже в своїх іспанських репортажах, а потім у відомому романі “1984” і, головне, у статтях про англійську мову Оруелл виявив важливі закономірності взаємодії мови і політики. Основним його досягненням стала концепція так званого “новомову” – особливого роду дискурсу, що дає змогу контролювати політичну поведінку. Оруелл був переконаний у тому, що думка залежить від мови і, отже, при обмеженні політичним керівництвом спектра можливостей мовного вираження звужується спектр можливих розумових процесів. Метою “новомову”, у розумінні Оруелла, було не вираження особливостей світогляду й індивідуального мислення, а недопущення неприйнятних з погляду політичного керівництва способів мислення – непотрібні думки мали буквально стати немислимыми тією мірою, якою вони залежать від допустимих для використання слів [15]. Надалі було встановлено, що “новомов” входить у цілий клас дискурсів, що охарактеризовані М. Холлідєєм як антимови. З кінця 70-х років ХХ ст. починає вивчення специфічної антимови ядерного істеблішменту ньюспіка П. Чілтон. У результаті у 80-ті роки розвинулась більш гнучка і продуктивна порівняно з інтерпретацією “новомову” інтерпретація дискурсів класу антимов. Вона була пов'язана не стільки з констатацією обмежувальних чи спонукальних можливостей знакових форм у політичному процесі чи поведінці окремих його

учасників, скільки з виявленням когнітивних схем, що пов'язують політичні дії і відповідну їм семіотичну фактуру. Відштовхуючись від відомих робіт Дж. Лакоффа про метафорику та когнітивні схеми, П. Чілтон здійснив дослідження, у яких показав, як на основі різних когнітивних схем складаються окремі політичні дискурси.

У цілому дискурс-аналіз є порівняно новою, однак багатообіцяючою галуззю гуманітарного знання. Його використання для вивчення політичного процесу в цілому, тих чи інших політичних курсів, а також ліній поведінки окремих політичних організацій і політиків видається вкрай продуктивним і потрібним у сучасному глобалізаційному суспільстві.

Прагматичний та функціональний підхід до визначення суб'єкта політичної промови

Центральною категорією лінгвістики, яка втілює взаємозв'язок між мовою й мовленням, є категорія суб'єкта у всій сукупності її семантичних, синтаксичних, комунікативних і прагматичних параметрів. З прагматичного погляду перспективною сферою дослідження категорії суб'єкта вважається політична комунікація, оскільки саме тут адресант має широкі можливості для мовленнєвого впливу на групову свідомість адресатів. Категорію суб'єкта в прагматичному смислі ми розглядаємо як сукупність мовних і мовленнєвих засобів самопрезентації мовця в тексті.

Прагматична реалізація категорії суб'єкта в політичній промові може бути визначеною як "стратегічний процес, базисом для якого є вибір оптимальних мовних ресурсів" [9]. Стратегія належить до специфічних аспектів мовленнєвої поведінки прагматичного суб'єкта і виражається у сукупності дій та мовних засобів, які використовуються для вирішення комунікативного завдання промовця. З типологічного погляду розрізняються загальні та часткові стратегії [1]. Так, загальна стратегія самопрезентації прагматичного суб'єкта в політичній промові складається із часткових стратегій самовираження, самоствердження та самолегітимації.

Зважаючи на те, що стратегії як одиниці макроструктурного рівня (термін Т. Ван Дейка) мають великий обсяг слововживань і не завжди можливо чітко визначити межі переходу від однієї до іншої стратегії, ми виділили абстрактну одиницю більш низького рівня ієрархії – тактику. За визначенням О.Іссерс [9], це "одна або кілька мовленнєвих дій, котрі сприяють реалізації стратегії". В ході аналізу виявилось, що в політичній промові тактики існують на рівні лексичної одиниці-індикатора, на рівні речення та на рівні тексту [7].

Цікавим є дослідження вченої Київського Національного лінгвістичного університету М.С. Дорофеевої на тему «Прагматична реалізація категорії суб'єкта в політичній промові (досвід контент-аналізу)» [7]. На думку науковця, текстовий рівень самопрезентації суб'єкта в політичній промові утворюють сукупності мовних і мовленнєвих тактик, що їх використовує промовець з метою впливу на аудиторію. В процесі дослідження було визначено чотири основні тактики: тактику одиничності, множинності, індефінітності та елімінації.

Тактика одиничності характеризується наявністю лише двох мовних індикаторів *ich* (я), *mein* (мій) і належить до активних тактик.

Тактика множинності маніфестується іменниковими засобами самопрезентації промовця, а саме – метонімічними перенесеннями типу "політична установа – сукупність її членів". Засоби вираження даної тактики мають додаткові параметри ексклюзивності (включеності "своїєї" групи до самопрезентації суб'єкта мовлення) та інклюзивності (включеності до самопрезентації промовця адресатів як представників "чужої" групи). Різниця між ними полягає у тому, що ексклюзивні займенники є позначеннями самого промовця та його прихильників, тобто, за словами Й.Кляйна, розкриваються формулою: "ми" = "я + мої прихильники". Інклюзивні займенники, навпаки, корелюють із промовцем та всією його аудиторією, що суттєво знижує рівень відповідальності автора за зміст власних висловлень, дозволяючи перекласти процес прийняття рішень на слухача. Такі займенники розкриваються формулою: "ми" = "я + ви (адресати)".

Тактику індефінітності виражають, з одного боку, займенникові засоби самопрезентації автора, як-то: неозначені займенники *man*, нечастотні *вказівні* та *відносні* займенники. З іншого

боку, до цієї тактики належать іменникові засоби самопрезентації промовця, а саме – сукупні суб'єкти; метонімії типу "країна – сукупність її мешканців"; метонімічні субстантивації типу "ім'я дії – об'єкт-результат".

Тактика елімінації (вилучення) визначається відсутністю мовного позначення промовця, яка досягається використанням специфічних синтаксичних конструкцій: процесуального та безособового пасива, суб'єктних і об'єктних підрядних речень, безособових речень, у яких дієслово керує певним відмінком.

У межах експериментальної частини роботи був проведений моніторинг політичних промов чотирьох канцлерів повоєнного періоду, який включив контент-аналіз використання політиками тактик одиничності, множинності, індефінітності та елімінації. Метод контент-аналізу засобів самопрезентації суб'єкта мовлення був обраний саме тому, що він дозволив на підставі зовнішніх кількісних ознак тексту зробити висновки про прагматичні наміри автора і принципи його мовного впливу на аудиторію.

Експеримент складався з кількох етапів. По-перше, був зібраний корпус мовних даних, який містив 110 політичних промов федеральних канцлерів ФРН періоду 1949-2004 років загальним обсягом 225.273 слововживань. По-друге, було визначено концептуальну змінну, тобто узагальнюючий критерій, на підставі якого здійснювався контент-аналіз мовних репрезентантів суб'єкта промови. У цій роботі такою змінною стала смислова опозиція "активність-пасивність" у відношенні до засобу самопрезентації політика. По-третє, була обрана одиниця кодування, тобто мовні засоби для статистичних підрахунків на кожному рівні політичної промови. Так, на лексико-семантичному рівні аналізувались слова, на синтаксичному рівні підраховувались речення з певним типом синтаксичної структури, на текстовому рівні розглядались типові прагматичні групи – тактики. По-четверте, були здійснені статистичні підрахунки засобів самопрезентації суб'єкта в політичній промові та інтерпретація результатів.

У першій частині експерименту за допомогою концептуальної змінної "активність-пасивність" були виділені прототипові тактики, які включили найчастіше мовні репрезентанти суб'єкта у всьому корпусі політичних промов.

Друга частина була зосереджена на перевірці гіпотези про принципи вибору засобів самопрезентації автора промови. За припущенням дослідників, вибір та переважне застосування активних або пасивних тактик самопрезентації суб'єкта детермінуються двома прагматичними складниками комунікативної події, а саме – факторами адресата і комунікативної ситуації.

Фактор адресата логічно перехрещується із жанровим розподілом загальної сукупності промов. Тут маються на увазі принципово різні типи аудиторії, до яких звертаються прагматичні суб'єкти: у випадку урядової заяви адресатами промовця стають насамперед уряд і парламент; урочисте звернення, у свою чергу, спрямовується на велике гетерогенне коло реципієнтів, серед яких можуть бути громадяни власної країни, представники окремих груп населення, а також все людство у цілому. При цьому треба враховувати наявність ще одного адресата – представників ЗМІ, які відіграють важливу посередницьку роль між промовце і його аудиторією, а також виступають інтерпретаторами комунікативної події.

Контент-аналітичне дослідження корпусу політичних текстів з урахуванням згаданих параметрів підтвердило гіпотезу про існування залежності між вибором конкретних тактик самопрезентації суб'єкта і прагматичними умовами їх реалізації в політичній промові. Так, проведений аналіз свідчить про залежність вживання індикаторів активних тактик "я" та "ми" у значенні ексклюзивності від жанру тексту

Отже, метод контент-аналізу за концептуальною змінною "активність-пасивність" дозволив висвітлити: 1) найбільш частотні мовні репрезентанти суб'єкта у політичній промові, які є складовою частиною прототипових тактик самопрезентації політика; 2) взаємозалежності між вибором засобів самопрезентації суб'єкта та прагматичними факторами комунікативної події. Переважне використання

прототипових активних та пасивних тактик у політичному виступі залежить (у порядку зменшення впливу фактора): а) від комунікативної ситуації; б) від адресованості політичної промови.

У межах функціонального підходу категорія суб'єкта характеризується двома інваріантними параметрами: полісемантичністю і функціональною асиметрією. Полісемантичність реалізується у протиставленні головних ознак категорії суб'єкта як поняття лінгвістики, філософії та логіки. Функціональна асиметрія поняття "суб'єкт" у лінгвістиці виражається наявністю кількісного асиметричного відношення між формами та функціями категорії суб'єкта.

У лінгвістичному плані асиметрію категорії суб'єкта визначають її чотири аспекти: логічний, граматичний, комунікативний і семантичний. Кожен із цих аспектів може бути вираженим за допомогою різних мовних корелятивів на лексичному, синтаксичному та текстовому рівнях. Усі аспекти категорії суб'єкта можуть також збігатись у межах однієї мовної форми, яка кодується певною частиною мови і синтаксичним членом речення.

До експліцитних та імпліцитних засобів вираження промовця належать мовні й мовленнєві одиниці, які презентують автора на лексичному та синтаксичному рівнях промови, а також структуровані сукупності названих одиниць на рівні тексту, які належать до стратегій і тактик автора промови.

У складі загальної стратегії самопрезентації промовця вирізняються часткові стратегії самовираження, самоутвердження та самовиправдання. Сукупність тактик промовця складають тактики одиничності, множинності, індефінітності (неозначеності) та елімінації (вилучення).

Проведений кількісний аналіз засобів самопрезентації промовця в політичних виступах дав змогу виявити фактори впливу на вибір активних або пасивних тактик самопрезентації автора промови. На підставі даних аналізу доведено, що застосування активних та пасивних тактик самопрезентації промовця у політичному виступі залежить: а) від комунікативної ситуації; б) від напряму адресованості політичної промови. Фактор адресованості тексту певному типу аудиторії в жанрі "урядова заява" впливає на застосування активних тактик самопрезентації промовця у бік збільшення їх частоти. Своєю чергою, зниження частоти вживання типових показників суб'єкта мовлення в обох жанрах промов детермінується прагматичним фактором кризової комунікативної ситуації.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок

Зацікавленість аналізом політичних текстів зумовлена таким чинником, як внутрішні проблеми лінгвістичної теорії. Цей аналіз потрібен для суто практичних цілей: для вивчення політичного мислення суспільства і моніторингу різноманітних тенденцій у царині громадської свідомості, спроби звільнити політичну комунікацію від маніпуляції громадської свідомості.

До політичного дискурсу можна зарахувати публічні виступи політиків, заяви політиків, політичних оглядачів та коментаторів, публікації у ЗМІ, матеріали спеціалізованих видань, що мають справу з різними аспектами політики. Політичний дискурс – це дискурс політиків. Він формується в контексті функціонування політичних інститутів (засідання уряду, сесія парламенту, з'їзд партії тощо) і є політичним, якщо супроводжує політичний акт у відповідній інституційній атмосфері. Враховується, перш за все, те, що основною функцією політичного дискурсу є функція впливу за допомоги мовлення, а лінгвістів цікавить те, які мовні та мовленнєві засоби використовуються для нав'язування політичних уявлень.

На перший погляд мова є лише засобом комунікації і її зв'язок із політикою полягає в можливості погодження інтересів певної групи людей чи навпаки висловлення невдоволення з діями іншої групи. Але саме з цього і починають розгортатись події, які іноді можуть вирішувати долю цілих народів.

Прагматичний аспект наявний у всіх стилях і в усіх жанрах, а у текстах політичного дискурсу він відрізняється кількісним і якісним характером. Кількісність характеризується інтенсивністю впливу, якісний аспект вирізняється змістом прагматики і засобами її реалізації під час комунікації. Політичний дискурс – це продукт ментальних процесів як індивідуальних, так і колективних. Кожна ментальна модель унікальна. Але гендер, вік, ролі належать до груп і виявляються релевантними дискурсу тільки в тому випадку, коли комуніканти звертають на них увагу.

Значні перспективи подальших досліджень має проблематика категорії суб'єкта в політичному дискурсі. Вони можуть бути зосереджені на особливостях самопрезентації промовця в дискурсах опозиційних ідеологічних систем або цінностей. Особливої уваги заслуговує дослідження дискурсів авторитарних мовних особистостей, а також виявлення ролі засобів масової інформації в інтерпретації стратегій і тактик адресанта політичної промови. Отже, політичний дискурс як мовленнєвий процес відповідного соціального інституту вимагає ґрунтовного дослідження, тому що його складники постають дієвим засобом політичного впливу.

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику: Учебное пособие./ А.Н. Баранов. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с. 2. Бутова І. С. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень / І. С. Бутова // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 16. – С. 232–238. 3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования./ И.Р. Гальперин. – М.: Просвещение, 1981. – 294 с. 4. Герасимов В.И., Ильин М.В. Политический дискурс-анализ / В.И. Герасимов, М. В.Ильин // Политический дискурс: история и современные исследования: Сборник научных трудов. – М., 2002. – 184 с. – (Политическая наука / РАН. Институт научной информации по общественным наукам; 2002. – № 3. Серия: "Политология"), 61-71 с. 5. Дейк Т.А., ван. Язык, познание, коммуникация. / Т.А. Дейк / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с. 6. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В.З. Демьянков // Политический дискурс: история и современные исследования – Сборник научных трудов. – М., 2002. – 184 с. – (Политическая наука / РАН. Институт научной информации по общественным наукам; 2002. – № 3. Серия: "Политология"), 20–32 с. 7. Дорофеева М.С. Особенности самопрезентации субъекта в политической промові / М. С. Дорофеева // Проблемы семантики слова, речення та тексту.– К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – Вип. 11. – С. 200–205. 8. Загнітко А. Сучасний політичний газетний дискурс: риторика і синтаксис / А. Загнітко // Загнітко. – 2007: Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 16. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. – С. 5. 9. Иссерс О.С. Что говорят политики, чтобы нравиться своему народу. / О. С. Иссерс // Вестник Омского университета. – Вип. 1. – Омск, 1996. – С. 71–74. 10. Клименко І. Теоретичні засади лінгвістичного аналізу політичного дискурсу / І. Клименко // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць Української преси. Вип. 19. – 2009. – С. 182–186. 11. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: монографія / Н. В. Кондратенко // Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса: Чорномор'я, 2007. С. 150–155. 12. Нагорна Л. Б. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л.Б. Нагорна // НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К.: Світогляд, 2005. – 316 с. 13. Политическая наука / Отв. ред. и сост. В.И. Герасимов, М.В. Ильин // Сб. науч. тр. РАН. ИНИОН, Ин-т сравн. политологии, Рос. ассоц. полит. науки;. – М., 2002. – № 3: Политический дискурс: История и овременные исследования. – С. 7–86. 14. Beaugrande R. de. Text Linguistics at the Millenni um: Corpus data and Missing Links // Text, 20 (2), 2000. – P. 153–195. 15. Geis M.L. The Language of politics. – NY. etc.: Springer Verl., 1987. – 189 p. 16. Mey J. The Pragmatics of transition // Political discourse in transition in Europe, 1989–1991.- Amsterdam; Philadelphia, 1998. – P. 25–34. 17. Pocock J.G.A. Politics, language and time: Essays on political thought and History. – NY.: Atheneum, 1971. – 291 p. 18. Seidel G. Political discourse analysis // Handbook of discourse analysis. – L. etc., 1985. – Vol. 4. – P. 43–60. 19. Понов Р.А. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej2/txts/pol-prav/05prapti.pdf> 20. Wikipedia. The free encyclopedia. [Електронний ресурс]. / Режим доступу: www.wikipedia.org 21. Website of Teun A. van Dijk. [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.discourses.org/>